

z ločilom pred *in vendar*. Prvi je zapisal vejico. Drugemu se je zdela zaradi *in* nepotrebna; a ker je čutil v vezniku še druge pomene, je vstavil predenj pomišljaj. Tretji si je pomagal s piko. Marsikdo pa je pogumno zapisal *in vendar* brez kakršnega koli ločila. Torej ni res, da moti *in vendar* »po vrsti vse«, in tudi ne bo držalo, da pred njim »dosledno nihče več ne piše vejice« in da jo »pišoči svet . . . zanemarja in prezira«. (J. Roš, JiS III, 23—24.) »Napake« so se začele že pri naših prvih piscih in se vlečejo prav do danes. Menda ni pisatelja, ki bi ne bil nikoli zagrešil vejice pred *in vendar*, morda tudi takega ni, ki se ne bi bil nikdar zmotil. Največ je nedoslednosti; tudi pri tistih, ki jih Roš citira. Celó v sodobnem pisanju gre za omahovanje: ni vejice n. pr. v TT (14. XI. 57), je v Naših razgledih (1956, 306). Nedoslednosti in omahovanja pa niso le stvar osebnega okusa in odnosa do veznika, marveč tudi nasledek hitrice, nepremišljenosti, površnosti ali neznanja, zakaj ista usoda kot *in vendar* je doletela pojasnjujoči *in sicer* ter vse podobne zveze.

Pa vendar je res, da so napake prepogostne. Zakaj? Ugotovitve o osebnih odločitvah in o površnosti me niso zadovoljile. Želel sem najti zanje tehtnejše razloge in sem še iskal. Krčevito sem se oprijel Cankarjevih in Stritarjevih zgledov in zgradil ob njih teorijico, ki bi rešila vsaj kos vprašanja: vejice ni, kadar veže *in vendar* dva istovrstna stavčna člena. N. pr.: *To ti je tako nekako gosposko in vendar zopet ne gosposko.* (Stritar ZD IV, 42.) *Moje slabotno in vendar tako težko truplo se je vzdignilo.* (Cankar ZS XX, 127.) Ali kljub številnim podobnim primerom iz starejše in novejše književnosti se je pravilo zrušilo pod bremenom nasprotnih zgledov. Vprašanje ostane odprto.

Samo tedaj, ko bi vezal *in* dva enaka odvisnika, od katerih bi bil drugi brez podrednega veznika, zanikanje pa nakazano s samostojnim *vendar*, bi pred *in* ne bila potrebna vejica. Postavim: 1. Rekla je, da je bogat in da ga ne mara. 2. Rekla je, da je bogat in da ga vendar (= kljub temu) ne mara. 3. Rekla je, da je bogat in ga vendar ne mara. Dobrega zgleada za to nimam; morebiti bi spadal sem malce nerodni stavek v Tominškovem Antibarbarusu, 11. Ali to je izjema, ki potrjuje pravilo.

Alfonz Kopriva

VRSTE SPISJA IN NJIH IZVEDBA V OBVEZNI ŠOLI

O spisju samem ni bilo po osvoboditvi v naših strokovnih revijah in listih mnogo napisanega. Do vključno 1949 je bilo v komaj petih razpravah o pouku slovenskega jezika omenjeno vsega skupaj za dve slabi strani pedagoške revije Popotnik. Štirje daljši in izčrpnější članki o tem so izšli do danes šele po 1950 v Sodobni pedagogiki, in sicer Andoljškov o problemih spisovnih vaj v osnovni šoli (1951, št. 2—3), Žerjavov o nekaj pogledih na naš spisovni pouk (1952, št. 1—2), dr. Trdinove o obravnavi spisja v osnovni in srednji šoli (1952, št. 5—6), Žerjavov o problemu obnov in predelav pri spisnem pouku v obvezni šoli (1957, št. 1—2); v naši

reviji pa je dr. Trdinova napisala članek o popravi slovenskih šolskih nalog; osemnajst strani je posvečenih spisju v Šilihovi Metodiki slovenskega jezika v založbi ZPD LRS (1955).

Spisje po navadi pravimo vsemu, kar sodi v sklenjeno pismeno izražanje razen zgolj pravopisnih in slovniških vaj, prepisovanja in narekov. Sodobni metodiki jezikovnega pouka delijo spisje navadno glede na obseg učenčeve lastne miselne ustvarjalnosti na tele zvrsti: 1. na vsebinsko neomejeno ali nevezano svobodno ustvarjalno spisje, ki so ga včasih imenovali prosto spisje; 2. na svobodno ustvarjalno spisje, vezano na določeno témo, a brez predpisanih smernic; 3. na spisje, ki je vsebinsko vezano na določeno temo z določenimi smernicami; 4. na orise; 5. na obnove; 6. na opise; 7. na poslovno in praktično spisje.

Pri vsebinsko nevezanih spisih téme niso določene niti glede na vsebino niti glede na rok. To so navadno prostovoljni prispevki učencev za interni razredni ali šolski list ali za zbornik ali kot prispevki za mladinsko prilogo kakega časopisa ali za mladinsko revijo, prepuščeni popolnoma otrokovi volji in domišljiji. Moremo jih dajati že učencem 7. in 8. razreda (3. in 4. razreda nižje gimnazije) tudi za domače naloge, pri čemer jim dovolimo daljši rok. Vpisujejo jih lahko tudi doma v šolski zvezek kot eno izmed obveznih nalog. Če so posebno izvirne, naj jih vpišejo v posebej za to določen zvezek ali knjigo spisov. Tako knjigo naj bi imela vsaka šola, da bi si tako ustvarila po letih izbor izvirnih otroških pismenih sestavkov, kar velja tudi za nadaljnje zvrsti spisov. Taki izbori so v mnogih pogledih, posebno pa še za pedagoga, ki je na šoli novinec, dragocen prispevek za spoznavanje duševnega obzorja otrok v kraju, njih besednega zaklada, krajevnihih rekel (fraz) in prejšnjega dela.

Vsebinsko na določeno témo vezane, sicer pa še vedno svobodne ustvarjalne spise brez predpisanih smernic navadno uporabljamo pri šolskih nalogah za četrto in tretjo šolo, za poskus jih moremo dati proti koncu šolskega leta tudi v drugi in prvi. Ti spisi so po vsebini opredeljeni na razna življenjska območja; po načinu obdelave morejo biti pisani v prozi ali v dramatični obliki, pri čemer so dvogovori lahko podani tudi v dialektu, šaljivo ali resno; po obliki morejo biti pisani kot črtica, novelica, v pisemski ali dnevniški obliki, kot reportaža ali intervju. Najprej obravnavamo sorodne téme, pri tem pa otroku ne sugeriramo podrobne vsebine, načina in oblike. Priprava na tak spis je mišljena tako, da ob branju šolskih beril in del naših mojstrov opozarjamo učence na vse elemente besedne umetnine, da se morejo ne samo vmisliti, ampak tudi včutiti vanjo. Za te stvari je otrok zadnjih dveh razredov že precej dostopen, ako je namreč vsa naša idejna in estetska vzgoja organsko rasla od elementarnega razreda naprej.

Vsebinsko na določeno témo vezani ter bolj ali manj *usmerjeni spisi* pridejo v poštev že od 3. razreda osemletne šole naprej. Vsako domačo in šolsko nalogo je treba pripraviti z ustnimi vajami o podobnih témah. Taki ustni vaji sledi kratek načrt za spis, ki sestoji iz uvoda, iz vsebinskega jedra — to spet razdelimo na posamezne smiselne enote, ki organsko prehajajo druga v drugo — ter iz sklepa. Toda nič ne sme biti v tem statičnega in šablonskega; z otroki vred iščimo po vzgledih besednih umetnikov nove in nove variante za sestavo spisov.

Orise pišejo učenci po pripravah, ki sestojе iz branja vzornih orisov v beletristični in poljudnoznanstveni literaturi. Z orisi, ki so umetniško poživljen opis narave, njenih pojavov, pokrajin, ljudi, živali, rastlin in vseh vrst stvari, tudi na videz najbolj neznatnih, navajamo učence k temeljitejšemu opazovanju in globljemu občutenju narave, k vnašanju lastnih misli in čustev vanjo. Zato ta oblika spisov najbolj ustreza višjim razredom obvezne šole; in sicer bolj za šolske naloge kot za domače vaje.

Obnove so primerne za šolske in domače naloge povprečnih učencev, ki so navadno v večini v razredu, kajti prvi dve zvrsti spisja zmorejo navadno le izraziti talenti s precejšnjo ustvarjalno zmogljivostjo in domišljijo, spretni tudi v tehniki sestavljanja spisov. Obnove moremo razdeliti v omejitve, skrčitev, razširitve, svobodna nadaljevanja in zaključevanja, dopolnitve in spremenitve. Zadnje tri so za učence zahtevnejše in deloma podobne glede na mero otrokove ustvarjalne sposobnosti prej imenovani prvi in drugi zvrsti spisja.

Omejitev bi imenovali obnovo izseka ali odlomka kakega berila, ko se omejimo le na del vsebine, če na primer témo Cankarjeve Desetice omejimo le na deževno jutro v Ljubljani, kakršno je doživljal pisatelj kot reven, preziran in lačen študent.

O *razširitvi* govorimo, če le nakazano vsebino pesmi, navadno lirske, smiselno razširimo, kar bi storili v obnovi ljudske pesmi Neusmiljena gospoda ali Jenkove umetne Zimski dan ali Župančičeve Zdravice.

Skrčitev je nekak vsebinski povzetek pripovedne pesmi, povesti ali novele, težja oblika obnove, ko skrčimo snov (fabulo) na najvažnejše in najznačilnejše podatke, obdržimo pa vodilne misli, na primer pri Valjavčevem Pastirju, Prežihovem Dihurčku ali tudi v filmski zgodbi o Kekcu.

Svobodno nadaljevanje in zaključevanje imenujemo obnovo takrat, če nadaljujemo in zaključimo odlomek kakega neznanega nam besedila po svoji lastni domišljiji in preudarnosti. To so za učence zelo mikavne oblike spisov. Največkrat pridejo v poštev bajke, pravljice, pripovedke in basni, pri čemer obenem spoznamo otrokove fantazijske sposobnosti, pa tudi njegov značaj in stopnjo socialnega čuta.

Dopolnitveni spisi so v nekem pogledu podobni razširitvam, vendar otrok tu samostojno dopolnjuje sliko, na primer v Kosovelovi Starki za vasjo, ki v skopih besedah le nakazuje pretresljivo socialno tematiko, ki bi se lahko dogajala kjerkoli in kadarkoli na svetu. Otroku se ob takšni pesmi nudi možnost podrobnejše konkretizacije dejstev in okolja.

Spreminjevalni spisi so tisti, kjer bodisi v obliki in načinu ali v vsebini spremenimo izvirnik. V obliki tako, da spremenimo vrsto slovnstvene oblike, na primer Župančičevo pesem Sneguljčica v dramske prizore; v načinu tako, da zamenjamo osebe, ki nam kaj pripovedujejo, tudi kraj in čas, na primer v ljudski pripovedki Hvaležni medved spremenimo besedilo tako, da pripoveduje mati ali babica svojim otrokom ali medved kot posebjeno bitje svojim mladičem ali pa nekdo, ki je od daleč opazoval vse dogajanje; vsebinsko, če sicer osnovni motiv pustimo nedotaknjen, preobrazimo pa smisel, podobno kot pri travestijah ali parodijah, seveda otrokovi duševnosti primerno preprosteje. Basen Krokari in lisica se dá na primer spremeniti tako, da zamenjamo naivnega krokarja s prebrisanim, da odide lisica z dolgim nosom, ali pa tako, da poskusi lisica

svojo zvijačo pri kaki drugi živali, morda s kakimi variantami v prevari, ali pa tako, da to zgodbo, ki simbolizira gizdavost in lahkovernost, prenese otrok neposredno na kak svoj doživljaj. Take vaje delajo otroci zelo radi, ker vzbujajo v njih vedro ustvarjalnost in smisel za humor, ki ga je v naših šolah tako malo.

Opisi so najlažja oblika spisov. Navadno imajo v sebi že prvine orisov, ker vnaša otrok vanje v kakem stavku tudi svoje poglede, občutja in doživljaje. Opisujemo žive in nežive predmete in stvari glede na njihove lastnosti, vloge in medsebojne odnose (kmečko dvorišče, obrtniška delavnica, tovarniški obrat, železniška postaja, luka ob morju). Vsak opis mora biti prej temeljito pripravljen z opazovanjem, z nazorno razlago predmeta in prostora, ki ga hočemo opisati, z mnogimi ustnimi vajami, z branjem podobnih dobrih opisov iz učnih knjig in poljudnoznanstvene literature, šele potem je snov zrela za pismeno izražanje v šolski ali domači nalogi. Opis zahteva temeljito vajo v iskanju primernih izrazov, soznačnic, primer, ljudskih rekel (na primer za najboljšo označitev telesnih ali duševnih lastnosti kakega človeka ali živali). Koliko bogatega jezikovnega gradiva more nuditi spretnemu šolniku tak opis tudi za slovniški pouk, ko išče primere za razne besedne zvrsti ali ko obravnava z barvnimi efekti (z barvno kredo) stavčne člene ipd. Opis je nekaka osnova za vse druge zvrsti spisja, zato ga uporabljamo že od elementarnega razreda naprej od najbolj preproste do najbolj sestavljene oblike.

Praktično ali poslovno spisje je še prava pastorka na naših obveznih šolah. To nam dokazujejo dopisi došolanih fantov in deklet, večkrat pa tudi poslovni dopisi odraslih v podjetjih, ustanovah in uradih, o čemer bi bilo tudi poučno in potrebno spregovoriti v naši strokovni reviji. Učenci obvezne šole morajo na koncu svojega šolanja obvladati vse najpreprostejše in najnujnejše vrste korespondence, predvsem razglednice, dopisnice, pisma, opravičila, potrdila, izjave, oglase, vabila, čestitke, osmrtnice, sožalja, zahvale, dnevniki, časopisno ali službeno poročilo; znati morajo pravilno izpolnjevati poštno, bančne in druge tiskovine. Šolsko leto z raznimi dogodki in praznovanji daje dovolj prilike, da navadimo otroka, da bo v tem pogledu pismen, kajti uspeh naših dosedanjih prizadevanj v smeri praktičnega spisja je — stvarno gledano — precej klavrn tako v oblikovnem, vsebinskem in jezikovnem pogledu.

Razumljivo je, da ne moremo omenjenih zvrsti spisja ostro razmejiti, ampak bo v praktični izvedbi polno prehodov. Tako bo imel marsikak opis tudi prvine orisa ali celo svobodnega ustvarjalnega spisa in narobe. To nas v obvezni šoli ne sme motiti, kajti najvažnejše je, da navajamo otroke k jasnemu in pravilnemu jezikovnemu izražanju, dalje h kar najbolj samostojni ustvarjalnosti ter posredno tudi k raznim življenjskim vrednotam, od katerih pomenijo ljubezen do materinščine, narave, sočloveka, domovine in naše stvarnosti vrhovne cilje naših prizadevanj.

Napačno in krivično bi bilo iskati krivce v katerikoli vrsti šol ali v domači jezikovni vzgoji, ako opazimo, da otrok ne zna napisati primerne spisa. Upoštevati namreč moramo, da je spisovni pouk le ena od panog slovenskega jezika. Pri petih tedenskih urah, odmerjenih za naš predmet, ki jih je treba v višjih razredih obvezne šole deliti na ustno izražanje

z deklamacijami, dramatizacijami in zbornimi recitacijami, na branje, na slovnico in slovniške ustne in pismene vaje, na slovstvo, so spisi le majhen izsek učnega dela v slovenskem jeziku.

Prav zato mora biti vsaka od tistih petih obveznih šolskih nalog, ki jih pišemo, resnično rezultat prej dobro predelane učne snovi iz drugih panog našega predmeta. Gotovo pa *mora biti vsaka šolska naloga rezultat mnogih vaj v ustnem izražanju*, v pripovedovanju vsebine beril in otrokovih osebnih doživetij, zanimivejše snovi iz drugih šolskih predmetov, zlasti realij, preizkušenem še z domačimi pismenimi vajami s podobno vsebino, kakršno menimo dati za šolsko nalogo. Pri takih ustnih vajah morejo sodelovati vsi učenci, ki poslušajo in si zapisujejo pripovedovalčeve ali govornikove napake, ocenjujejo njegove smiselne, jezikovne, slogovne, vsebinske, stvarne in idejne pogoške, ko pri tem iščejo boljše izraze in soznačnice, ko preoblikujejo nedomače, okorne ali dolgovezne stavke in vse to zapisujejo na tablo in v zvezke, s čimer povzdignemo aktivnost, ki je najvažnejši pogoj za uspehe tudi pri spisovnem pouku.

Nam vsem se dogaja, da nas otroci vprašujejo pred šolsko nalogo: »Tovariš učitelj, prosim, kaj bo za spis?« Večina od nas se skrivnostno nasmehne, nekateri — bolj redki — imajo to vprašanje za nezaslišno drznost, drugi se mu izmikajo z resnim obrazom ali ga hote preslišijo, le malokdo pa otrokom olajša njihovo notranjo napetost v pričakovanju teme, napetost, ki večino otrok spremlja domov in jim včasih celo ponoči ne dá spati, s tem, da v eni od ur nekaj dni pred šolsko nalogo *vsaj nakaže dva, tri naslove, ki bodo prišli za šolsko nalogo v pošte*, da se otroci nanjo miselno pripravijo, kar velja posebno za prve tri od naštetih zvrsti spisja. Zato tudi tako imenovani naročeni spisi, kot jih po srednjih šolah dajemo učencem ob tednu prometa, varčevanja in RK, ob dnevu JLA in zmage, prazniku dela itd., kakor so potrebni, življenjski, sodobni in celo donosni, saj so stimulirani z nagrado za najboljši spis, ne dajejo tistega vzgojnega, kaj šele literarnega in jezikovnega efekta, kot bi si želeli, ker so navadno naročeni v zadnjem hipu s kratkim rokom za pošiljatev in so zato boljša ali slabša kompilacija iz knjig in časopisov, ne pa samostojno delo, kar je izpričala letos razpisana tema o oktobrski revoluciji, ki je izkazala le malo res samostojnih in domiselnih del in za katero je dobil prvo nagrado četrtošolec Vilčnik iz delavske četrti osemletne šole Maribor-Studenci, ker je izrazil talent. Kljub temu imajo take, a pravi čas naročene naloge lahko ob dobri pripravi velik vzgojni efekt, dado pa učitelju seveda mnogo dela, ako jih vestno odbira.

Pravilen postopek pri dajanju in pisanju šolskih nalog v smislu mentalne higijene in psihologije dela, ki upošteva delovne razmere, izrazno zmogljivost, tehnično sposobnost otrok in njihovo telesno ter psihično kondicijo, bo dal tudi boljše rezultate. Da je treba pri ustvarjalnem delu, telesnem in duševnem, vse to upoštevati posebno pri otroku, je popolnoma naravno, saj tudi odrasel človek potrebuje za resno ustvarjalno delo, čeprav je to samo pisanje privatnega pisma, primerno lokacijo, delovno zbranost, notranje razpoloženje in primeren časovni razmik za dozorevanje misli in za duševno pripravo. To velja pri spisju posebno za svobodno in vezano ustvarjalno spisje, ki je za dijake še posebno težavno, pa tudi za pisanje drugih zvrsti spisov.

Kakšen pa je običajno postopek šolnikov, ko dajo učencem v razredu šolsko nalogo, naj vsak zase presodi in se spomni, kako je bilo, ko je bil še sam šolar in dijak; o tem naj premisli in nato ugotovi, ali je bil postopek vedno, vsestransko korekten. Ali moremo potem — pri natančnem postopku — zahtevati, da nam učenec praktično v slabih štiridesetih minutah napiše tako nalogo, kakor jo pričakujemo, ko pa šolniki pogosto sami vede ali nevede, hote ali nehote, posredno ali neposredno onemogočujemo, ker se držimo nekakšnih lastnih vcepljenih dresur, nekakšnih ozkosrčnih, birokratskih predpisov, ki še zaudarjajo po plesnobi staroavstrijskih zakonov, da bi otrok v že tako mnogokje za zbrano ustvarjalnost neprimernem šolskem okolju imel vsaj po naši plati tiste osnovne okoliščine, ki pospešujejo zbrano in plodno jezikovno ustvarjalnost.

Pismeno izražanje je že samo po sebi in še prav posebno za otroka zapleten psihološki proces, ki se ne dá olajšati z dosedanjimi togimi načini, postopki in predpisi ter nepristransko oceniti s petimi suhoparnimi redi pri petih šolskih nalogah na leto. Zato je potrebna tudi glede spisja tako v obvezni kakor v nižji strokovni šoli temeljita reforma.

Jože Toporišč

GLAGOLSKI NAGLASNI TIPI NAŠEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Najbolj dostopna razprava o poudarnih tipih pri slovenskem glagolu je Breznikova v AfsI Ph 1911. Breznik je naglas obdelal po posameznih vrstah, in sicer prvo in peto v po treh skupinah, tretjo v dveh, ostale pa v po eni. Tako je dobil 11 skupin in jih obravnaval glede na to, ali so bili glagoli prvotno naglašeni na korenu ali ne. Prve je zaznamoval z *a*, druge z *b*, če so imeli v korenu kratek, in z *b*¹, če so nekoč imeli dolg vokalizem. Primer: a) sésti (sh. brzi); b) plesti (sh. spori); b¹) trésti (sh. trésti). Kdaj so bili glagoli prvotno poudarjeni na korenu in kdaj ne, nam v slovenščini večinoma pove že nedoločnik: *véniti* — *ganiti*, *videti* — *želéti* ip. Pri glagolih I. vrste, ki so brez nedoločniške glagolske pripone, nam pomaga sedanjik: *sèdem* ima padajočo, *trésem* pa rastočo intonacijo, prvi je prvotno na korenu naglašen, drugi ne. Ta Breznikova razprava v glavnem drži tudi danes, čeprav ji na primer Škrabec in Ramovš po pravici ne dasta vedno prav: naglašnemu *-i-* v velelniku ednine in množine na primer je Breznik pripisoval rastočo intonacijo, onadva pa padajočo, in podobno.

Slovenska praktična slovnica je dokazala svoj realizem s tem, da je zavrgla misel na to, da bi se negorenjski ali nedolenjski Slovenec mogel priučiti zapletenih intonacij: zato intonacije v knjižnem jeziku niso obvezne in slovnice jih ne obravnavajo. To je moralo upoštevati tudi Slovensko pravorečje iz leta 1946, v katerem se na straneh 76—88 obravnava naglas glagolskih oblik. Slovensko pravorečje se v marsičem drži Breznika: glagole obravnava po istih skupinah kot Breznik, le da je skupino *uméjem* potisnilo med posebnosti; na prvem mestu navaja nedoločnik, potem